

УДК 37.017:141.32

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ В КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Р.В. Сопівник

У статті здійснено аналіз філософської теорії екзистенціалізму в контексті ціннісного підходу до виховання особистості. Висвітлено погляди філософів-екзистенціалістів на проблему становлення і розвитку особистості як найвищої цінності в процесі здійснення свободи вибору. Розкрито ціннісну теорію В. Франкла (цінності творчості, переживання, ставлення).

***Ключові слова:** цінності, ціннісні орієнтири, екзистенціалізм, свобода вибору, виховання особистості*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Початок ХХІ століття у загальносвітовому масштабі ознаменований переглядом ціннісних орієнтирів. Людство приходить до усвідомлення, що основною цінністю є не просто людина, її життя і здоров'я, а основним ціннісним орієнтиром стає відповідальність кожного члена суспільства за створення умов для безпечної життєдіяльності інших людей. Основними складовими такої безпеки стають: мир; забезпечення якісними продуктами харчування та водою; профілактика захворювань, а при необхідності можливість отримати якісну медичну допомогу; запобігання насиллю та ксенофобії; протидія маніпулюванням громадської думки засобами масової інформації; прогнозування та запобігання екологічним лихам та катастрофам тощо. Безпека кожної окремої людини залежить як від неї особисто, так і від інших людей, від їх гуманності, моральності, професійності, відповідальності. Тому ціннісна орієнтація на людину, створення умов для її безпечної життєдіяльності є одним із основних пріоритетів сучасного суспільства. Методологічною основою виховання гуманної, відповідальної за свої вчинки особистості є, на наше переконання, теорія екзистенціалізму.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Мислителі з давніх давнин розмірковували на предмет сутності людини, її взаємодії у соціумі. Ідеали виховання особистості коригувалися, змінювалися протягом певних епох, у різних суспільствах. Проблема виховання

особистості завжди була актуальною для філософів, мудреців, дослідників. У наш час методологічні, філософські питання процесу виховання висвітлені у працях таких дослідників як Гессен С.І., Краєвський В.В., Загвязинський В.І., Шубинський В.І., Сластьонін В.А., Сафронов І. П., Кабанов П. Г. та ін. Окремі аспекти виховання особистості знайшли своє відображення у творчості відомих філософів-екзистенціалістів, зокрема, Жан-Поля Сартра, Віктора Франкла, Карла Ясперса, Мартіна Хайдеггера, Ганса Йонаса, Хосе Ортега-і-Гассета та ін.

Мета статті полягає в аналізі філософської теорії екзистенціалізму в контексті ціннісного підходу до виховання особистості, висвітленні поглядів філософів-екзистенціалістів на проблему становлення і розвитку особистості, розкритті ціннісної теорії В. Франкла.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екзистенціалізм (від лат. *existentia* – існування) – поняття, вперше вжите С. К'єркегором, який протиставив суб'єктивне, унікально-неповторне існування людини, її екзистенцію об'єктивному існуванню речей світу. Головні постулати екзистенціального вчення викладені у праці Ж.П. Сартра (1905-1980) «Екзистенціалізм є гуманізм» [1]. У контексті екзистенціалізму вихованець – людина, яка осягає себе сама, пізнає за допомогою картезіанського *cogito*. Саме існування людини визначає її сутність. Студент стане тим, ким бажає бути лише тоді, коли зробить відповідний вибір. Людина існує, і вона не тільки кимось себе уявляє, а й тим кимось хоче стати в майбутньому. Від цього залежатимуть її дії і поведінка. Отже, вихованець – людина, яка націлена на майбутнє і усвідомлює, що проектує себе в майбутнє. Від вибору вихованця залежить, ким він стане. Вибір для кожної людини неминучий, його не можна уникнути. Наприклад, якщо студент піддається спокусі спокійного, безтурботного життя, самоусунувшись, не стане обтяжувати себе участю у громадському чи суспільно-політичному житті, буде індиферентним до вирішення проблем аграрного сектору економіки, екології, не бажатиме розвивати свою професійність, здобувати знання про предмет, то цим самим він робить вибір, відповідальність за який лягає тільки на нього. Чи інший, з точки зору мети і завдань нашого дослідження, більш прийнятний варіант: студент, усвідомлюючи свою відповідальність перед країною, іншими людьми, займає активну соціальну позицію, здобуває знання, підвищує рівень свого професіоналізму, включається в дію, самовиражається і

самореалізується як провідний фахівець, організатор виробництва, робить спроби направляти у суспільно корисне русло діяльність інших людей, прагне високих досягнень, іншими словами, займає лідерську позицію. Це теж розцінюється як результат вільного вибору вихованця, відповідальність за який лягає на нього самого.

Інший філософ, екзистенціаліст, іспанець Хосе Ортега-і-Гассет (1883-1955) зауважує про те, що «щосекунди нам доводиться вирішувати, ким бути». Завжди рішення щодо вибору людиною варіанту життя чи поведінки покладається на неї саму. Роблячи відповідний вибір, вихованець (це стосується і науково-педагогічного працівника, наставника) бере на себе відповідальність не тільки за власні дії, а й за всіх людей, бо своїм вибором він агітує інших. Займаючи певну позицію, людина цим самим відводить відповідну роль тим, хто її оточує. У зв'язку з такою відповідальністю людину супроводжує почуття тривоги. Але оскільки вона віддана на «відкуп» сама собі, то її можна вважати «закинутою». Їй належить лише свобода її вибору і відповідальність за цей вибір перед собою і перед людьми. Варіант буття людини здійснюється нею самою, що і визначає її сутність. Один з таких варіантів – активна діяльність з позиції лідера з орієнтацією на високі досягнення. Пасивне буття – це теж буття, але бездарне і малокорисне, бо не розкриває потенціалу людини і характеризує її як слабовільну, ліниву, невпевнену в собі чи боягузливу.

З точки зору екзистенціалізму завдання педагога полягає в супроводі процесу реалізації активної життєвої позиції і енергії творчості вихованця, формування і самовиховання його лідерських якостей шляхом включення в різні види соціально-значимої діяльності з позиції ведучого. Слід дати вихованцю можливість відчувати відповідальність за своє буття і зробити вибір на користь повнокровного життя. Джон Генрі Ньюмен писав: «Бійтесь не того, що ваше життя пройде, а того, що воно ніколи не розпочнеться» [2].

Екзистенціальна філософія вважає, що людина існує настільки, наскільки себе реалізує. При цьому відкидається квієтизм із тезою про наперед визначеність і пасивність у зв'язку з усвідомленням нездатності зробити те, на що спроможні інші. Ж.П. Сартр зазначає: «Дуже часто люди переносять свою відповідальність за допомогою розмірковування: «Обставини були проти мене, я вартий значно більшого. Так, у мене не було великого кохання чи справжньої дружби, але це тільки через те, що я не зустрів жінку чи чоловіка, які були б їх достойні. Я не написав хороших книг тільки через те, що в мене не було

вільного часу... Відповідно в мені є багато невикористаних здібностей, схильностей і можливостей, які надають мені більшу значимість, ніж та, про яку можна було б судити за моїми вчинками». Але насправді, як вважають екзистенціалісти, немає ніякої любові, окрім тої, яка творить себе; немає ніякої «можливої» любові, а тільки та, яка в любові проявляється. Немає ніякого генія, окрім того, який виражає себе у власних витворах мистецтва» [1, с. 333]. Так само немає «потенційно» ведучих і людей-лідерів окрім тих, які виражають себе, розвиваючи відповідні якості, і займають провідні позиції. Отже, людина «робить себе» своїми вчинками, через які визначається її сутність. Філософія екзистенціалізму бачить у людині суб'єкт буття.

Послідовник екзистенціалізму Роло Мей зауважує, що людською формою свідомості є самосвідомість, яка дозволяє людині переживати себе як суб'єкт [3, с. 55-57]. Вслід за іншими екзистенціалістами, австрійський психолог Віктор Франкл, переконаний, що середовище не може бути визначальним чинником у вихованні. Виховання залежить від того, як людина до цього середовища ставиться. Людина найменше за все є продуктом спадковості і оточення; людина у кінцевому рахунку вирішує сама за себе. У своїй фундаментальній праці «Людина в пошуках смислу» філософ відзначає «Я не тільки вчиняю у відповідності із тим, що я є, але й стаю тим, відповідно тому як я вчиняю» [4, с.114]. Кожна конкретна людина живе у певному середовищі, тому вона залежна від оточуючого світу, від умов життєдіяльності, але в той же час вона може зайняти відповідну позицію щодо них, оскільки наділена правом вільного вибору. Свідомо чи несвідомо людина в кожен окремий проміжок часу вирішує чи буде вона протистояти чи здасться, дозволить вона себе визначати умовам чи ні. Людину Франкл визначає як «особливе створіння, якому властива постійна свобода прийняття рішень не дивлячись на будь-які життєві обставини. Ця свобода включає можливість бути як нелюдом так і святим» [4, с.125].

Підаючи аналізу смисл існування людини, В. Франкл зазначає, що існує над-смісл, який перевершує пізнавальні можливості людини і містить ідеальні сутності і цінності. Тому людина не може придумати смисл, їй не можна його дати. Людина повинна його відшукати. Вона і тільки вона суб'єкт усвідомлення, осмислення і діяльності [4, с. 87].

Відповідно до логотерапії Франкла, ми живемо у час поширення смисловтрати. У такий час виховання має бути направлено на те, аби не

тільки давати знання, але й відточувати совість так, щоб у людини вистачило чутливості почути вимогу, що міститься в кожній окремій ситуації. У час, коли 10 заповідей втратили силу, людина має готуватись до того, щоб прийняти 10000 заповідей, що приховуються у 10000 ситуацій з якими її зіштовхує життя. Тоді життя людині буде здаватись осмисленим і вона набуде міцного імунітету від конформізму і тоталітаризму – цих двох наслідків екзистинційного вакууму.

Кожен день і кожна година пропонує новий смисл. Смисл є для кожного і для кожного існує свій смисл. Із усього цього випливає, що смисл має змінюватись як від ситуації до ситуації так і від людини до людини. Немає такої ситуації, при якій не було б надано можливість знайти смисл. І немає такої людини для якої життя не готувало б якоїсь справи.

Смисл не тільки повинен, а й має бути знайдений. У пошуках смислу людину направляє її совість. Одним словом, совість – це орган смислу. Її можна визначити, як здатність шукати той єдиний, унікальний смисл, який прихований у кожній ситуації.

Екзистинційний аналіз вважає людину істотою орієнтованою на смисл і таку, що прагне до цінностей. В. Франкл [4, с. 12-13] вводить уявлення про цінності – смислові універсали, що викристалізуються в результаті узагальнення смислових ситуацій, з якими суспільству і людині довелось зіткнутись в історії. За допомогою цих цінностей людина може зробити своє життя осмисленим: за допомогою того, що ми робимо (смысл творчої діяльності); за допомогою того, що ми беремо від світу (переживання цінностей); за допомогою позиції, яку ми займаємо стосовно долі яку не маємо змоги змінити. Відповідно до цього В. Франкл виділяє три групи цінностей: цінності *творчості*; цінності *переживання*; цінності *ставлення*.

Найважливіші, з точки зору В. Франкла, цінності ставлення. До цих цінностей людина вдається тоді, коли вона потрапляє під владу безвихідних ситуацій. Кожне страждання (хвороба) має свій смисл. Життя людини зберігає свій смисл до останнього зітхання. В. Франкл пропонує методи логотерапії для тих, хто опинився у бизвихідних життєвих ситуаціях, які здається позбавлені смислу. Цінності ставлення є важливими й тому, що дійсно значимим є ставлення людини до випробувань, які випадають на її долю. Людина вимушена приймати свою долю такою, яка вона є. Те, як людина виносить удари долі, як несе свій хрест, ту мужність, яку вона виявляє у стражданнях, шляхетність, яку вона виявляє будучи приреченою – все це є мірою того, наскільки

людина відбулась як людина. Життя людини наповнене і має смисл до останнього подиху. Людина зобов'язана постійно реалізовувати цінності і нести відповідальність.

Ховаючись і розчиняючись у натовпі, людина втрачає найважливішу із притаманних їй якостей – відповідальність. З іншого боку, коли людина бере на себе завдання, яке ставить їй суспільство, вона збільшує свою значимість, а від так і відповідальність. Втеча у натовп, це бажання скинути із себе тягар відповідальності. Як тільки, будь-хто починає поводити себе так, ніби він частина «вищого» цілого, він у цю ж мить насолоджується тим, що вдалось скинути із себе частину відповідальності. Справжня спільнота – це спільнота відповідальних людей [4, с.198-201].

Важливими є цінності творчості, головним шляхом реалізації яких є праця. При цьому смисл і цінність набуває *праця* людини, як її вклад в життя суспільства, а не просто праця як заняття. Праця не робить людину потрібною і незамінною, вона тільки надає можливість людині такою стати. Смисл праці людини полягає насамперед не у тому, що людина робить виконуючи свої обов'язки, а у тому, що вона привносить як особистість у свою справу. Становище, яке займає людина, її професія, абсолютного нічого не означають. Вирішальним є те, як людина працює. Чи відповідає ця людина місцю на якому знаходиться. Не має значення радіус дії людини. Важливим є те, чи справляється вона із своїми обов'язками. Звичайна людина, яка по справжньому справляється зі своїми обов'язками, які ставить перед нею її становище у суспільстві в сім'ї, не дивлячись на своє маленьке життя, більше велика, а ніж великий державний діяч, який здатний визначити долі людей одним помахом пера, але чий аморальні рішення можуть нести в собі непоправиме зло. Найбільшою помилкою, на думку Франкла, яку людина може допустити в житті – це спочити на лаврах. Ніколи не можна задовольнятися досягнутим.

Смисл життя, за В. Франклом, може надати одна мить, одне яскраве переживання. Із усіх переживань В. Франкл особливу увагу приділяє кохання. Любов – це взаємовідносини на духовному рівні, на рівні смислового виміру, коли переживається неповторність і унікальність іншої людини, пізнається її глибинна сутність. На переконання філософа любов не засліплює, а навпаки – дає прозріння. Але цінність іншої людини, яку вона дозволяє побачити і підкреслити, ще не є дійсністю, а тільки простою можливістю: тим, чого ще не має,

але тим, що знаходиться у фазі становлення, що може стати і що має бути. Любові притаманна когнітивна функція. Любов бачить і розкриває в іншій людині її можливу ціннісну перспективу (Ти бачиш мене сильним, красивим, розумним. Звичайно я таким не є. Але ти люби, а я постараюсь таким стати). Любов своїм духовним поглядом передбачає дещо: ще не реалізовані особистісні можливості, які приховані в коханій людині. Любов, і тільки любов, у спроможності побачити людину в усій неповторності, як абсолютну індивідуальність, якою вона є. Людина на землі не для того, щоб спостерігати і відображати самого себе; вона тут для того, щоб пропонувати себе, поступатись собою, щоб пізнаючи і люблячи, віддавати себе. Але і любов не є найкращим варіантом смислу життя. Індивід, який ніколи не любив, може все таки зробити своє життя осмисленим.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Аналіз теорії екзистенціалізму крізь призму сучасних пріоритетів виховання особистості дає можливість реалізувати методологічний, міждисциплінарний підхід до практики виховання молоді. У свій час В.Франкл порівнював освітлення циліндра із міждисциплінарними зв'язками у науковій практиці. Біологічний і психологічний розріз – це розріз циліндра уздовж і впоперек. Якщо, ми подамо світло на циліндр збоку, то на протилежній стороні отримає проекцію прямокутника. Якщо – засвіtimo його зверху вниз, то побачимо тінь у вигляді кола. Педагогіка поєднує і біологію і психологію, тому розріз має бути діагональним і його висвічування даватиме овал. Міждисциплінарні явища охоплюють більше, аніж один розріз. Це попереджує однобокость.

Свобода, вибір і відповідальність – це три екзистенціали людського існування, які визначають практику виховання особистості. Екзистенціалізм як вчення в педагогічному сенсі передбачає супровід наставником процесу виховання і самовиховання молоді людини, при її самостійному виборі позиції, що виходить із власних можливостей та потреб.

Перспективи подальших розвідок полягають у дослідженні смислотворчих ціннісних орієнтирів сучасної молоді.

Література

1. Сартр Ж. П. Экзистенциализм есть гуманизм // Сумерки богов / [сост. и общ. ред. А. А. Яковлева]; перевод. – М. : Политиздат, 1990. – С. 319–345.

2. Максвелл Дж. 21 обязательное качество лидера / Джон Максвелл. – Минск: Попурри. – 2006. – 176 с.
3. Столяренко О.Б. Психология личности: навч. посіб. / О.Б.Столяренко. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
4. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник: пер. с англ. и нем./ Общ. ред Л.Я. Грозмана и Д.А. Леонтьева; вст. ст. Д.А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с., 6 ил. – (Б-ка зарубежной литературы.)

ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ ЭКЗИСТЕНЦИАЛИЗМА В КОНТЕКСТЕ ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Р. Сопивник

В статье осуществлен анализ философской теории экзистенциализма в контексте ценностного подхода к воспитанию личности. Освещены взгляды философов-экзистенциалистов на проблему становления и развития личности как высшей ценности, в процессе осуществления свободы выбора. Раскрыта ценностная теория В. Франкла (ценности творчества, переживания, отношение).

Ключевые слова: ценности, ценностные ориентиры, экзистенциализм, свобода выбора, воспитание личности

VALUES OF EXISTENTIALISM IN THE EDUCATION OF PERSONALITY

R. Sopiwnyk

The article analyzes the philosophical theory of existentialism in the context of value approach to the education of the individual. Deals with the existentialist philosophers views on the problem of the formation and development of personality, as the highest values in the exercise of freedom of choice. Solved theory V. Frankl values (values of creativity, experience, attitude).

Key words: values, value orientations, existentialism, freedom of choice, individual education

Сопивник Р.В. – доктор педагогічних наук, завідувач кафедри педагогіки Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ, Україна). E-mail: rvsop@meta.ua

Sopiwnyk R.V. – Doctor of Education, Head of Education of National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine (Kyiv, Ukraine). E-mail: rvsop@meta.ua